

Missine (Lut), *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek : prozaopvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het interbellum (1927-1940).*

Bart Vervaeck

Citer ce document / Cite this document :

Vervaeck Bart. Missine (Lut), *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek : prozaopvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het interbellum (1927-1940).* . In: Revue belge de philologie et d'histoire, tome 77, fasc. 3, 1999. pp. 818-824;

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1999_num_77_3_4389_t1_0818_0000_3

Fichier pdf généré le 17/04/2018

siècle, d'une spiritualité laïque, non pas hors de l'Église institutionnelle, mais en marge. C'est en effet à partir du « beau XIIIe siècle » — et plus encore au XIVe siècle, prélude à « l'automne du Moyen Âge » selon l'heureuse formule de Huizinga — que se produit en Occident l'arrivée massive des laïcs sur la scène de la vie religieuse, comme l'ont bien montré A. Vauchez et G. Lobrichon⁽¹⁾. Jusqu'alors en effet, la quête de perfection dans le domaine de la vie spirituelle — la sanctification — passait par le monastère ou le couvent. Désormais, les laïcs veulent s'emparer de l'idéal chrétien prêché par les clercs, sans pour autant entrer dans les ordres. Ils veulent suivre cet idéal d'une *vita apostolica* axée sur la pauvreté volontaire et l'humilité. Cette recherche de perfection se répand en dehors des institutions monastiques où primitivement elle était née. C'est, comme on l'a dit, la naissance d'une féligiosité laïque, à l'écart des structures traditionnelles et échappant à l'emprise hiérarchique. Le béguinisme et le Libre Esprit au XIIIe siècle, la mystique rhéno-flamande et la *Devotio moderna* aux XIVe et XVe siècles, participent de ce mouvement d'émancipation spirituelle des laïcs. C'est dans ce contexte général qu'il convient de placer le dialogue *Eckhart und der Laie*. Il ne s'agit pas, du reste, d'un texte isolé. Nous l'avons dit, la figure du laïc spéculant sur Dieu est un phénomène contemporain. En Allemagne, ce personnage apparaît surtout dans la mystification du *Gottesfreund vom Oberland* (« L'ami du Haut-Pays »), texte composé dans l'entourage du banquier strasbourgeois Rulman Merswin, ainsi que dans certains *exempla* comme *Die fromme Müllerin* (« La pieuse meunière »). Aux Pays-Bas, on le trouve aussi dans une histoire très répandue : *Van een vroukijn van xxi jaren* (« Une jeune femme de 21 ans », histoire connue également en Allemagne dans une version traduite du moyen néerlandais, *Das Frauchen von 21 Jahren*).

En conclusion, c'est une très bonne édition critique du traité dialogué *Eckhart und der Laie* qui nous est ici proposée, édition précédée d'une très intéressante recherche sur la portée de ce texte pour l'histoire religieuse. Cet ouvrage sera utile à tous les chercheurs qui se penchent sur la spiritualité laïque et le mysticisme des XIVe et XVe siècles. — Benoît BEYER DE RYKE.

Littérature néerlandaise — Nederlandse letterkunde

MISSINE (Lut), *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek : prozaopvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het interbellum (1927-1940)*. Leuven-Amersfoort, Acco, 1995, 382 blz., prix : 995 Bfr. — *Over Komen en gaan*, de roman die Maurice Roelants in 1927 publiceerde, schreef Jean Weisgerber dat het « niet alleen een mooi boek » was, maar « ook een mijlpaal ». Zijn klassiek geworden overzicht van de Vlaamse roman laat hij met dat werk en die datum beginnen. Samen met Lode Zielens en Gerard Walschap, die ook rond

¹ VAUCHEZ (A.), *Les laïcs au Moyen Âge, pratiques et expériences religieuses* (Paris : Cerf, 1987) ; LOBRICHON (G.), *La religion des laïcs en Occident, XIe-XVe siècle* (Paris : Hachette, 1994).

die periode belangrijke verhalen of romans publiceerden, zorgde Roelants voor de al even klassiek geworden romanvernieuwing.

Lut Missinne heeft deze vernieuwing in perspectief willen plaatsen. In haar boek *Kunst en leven*, dat een herwerking is van het proefschrift waarmee ze in 1992 tot doctor promoveerde, gaat ze op zoek naar de literatuuropvattingen die rond 1927 gangbaar waren. Daarbij beperkt ze zich tot de opvattingen over het proza, meer bepaald over de roman. De teksten waar ze die visies uit distilleert, beperkt ze tot algemene en culturele tijdschriften uit Vlaanderen, wat toch al gauw goed is voor zo'n tweeduizend stukken. De onderzochte periode loopt van 1927 tot 1940.

Het vernieuwende van Missinnes onderzoek ligt vooral in de methode die ze hanteert, en die men ruwweg als een combinatie van Bourdieu en Oversteegen kan aanduiden. Van de Franse socioloog Pierre Bourdieu neemt Missinne vooral de veld-theorie over. In die zienswijze is de literatuur een veld, dat wil zeggen een gestructureerde ruimte waarin alle literaire spelers een bepaalde positie innemen. Die positie beïnvloedt via de dispositie (de habitus, in Bourdieus termen) de standpunten van de spelers. Essentieel kunnen die in twee kampen opgedeeld worden : de conservatieve visies die de bestaande divisies en hiërarchieën willen behouden, versus de subversieve visies die de heersende structuur willen wijzigen. In deze onophoudelijke strijd veranderen posities, standpunten en strategieën voortdurend, maar de inzet blijft ongewijzigd : het gaat de strijdenden altijd om het opleggen van de legitieme definitie van literatuur en om het verwerven van een monopolie in die oplegging. Wie uitmaakt wat « echte » literatuur is, heeft de macht in het literaire veld.

Zo wordt het literaire verbonden met het ideologische, en dus ook met het politieke, het economische, het religieuze en het sociale. Zogenaamd intrinsiek literaire definities zijn voor Bourdieu transformaties van buitenliteraire gevechten. Het esthetische en het ethische blijken vertalingen. En dat sluit perfect aan bij de literatuuropvattingen die Missinne bestudeert, aangezien de esthetische oordelen van vele auteurs en critici uit die tijd nogal doorzichtige aankledingen zijn van hun ideologische standpunten.

Natuurlijk betekent dat niet dat literatuuropvattingen rechtstreeks afhankelijk zijn van politieke en ideologische condities. Literatuur is volgens Bourdieu relatief autonoom. Om die relatieve autonomie te bestuderen, gebruikt Missinne het model van Oversteegen. Die definieert een literatuuropvatting als « de beschrijving van de denkbeelden van een (groep) auteur(s) of een (groep) lezer(s) omtrent aard en functie van de literatuur, uitgebreid met een beschrijving van de strategieën als deze een programmatisch karakter hebben ». Missinne bestudeert literatuuropvattingen volgens deze drie invalshoeken : aard, functie en strategie. Wat is literatuur volgens die specifieke visie, waartoe dient literatuur en hoe kan ze haar doel bereiken ? Dat laatste aspect is door Oversteegen nooit grondig onderzocht, terwijl Missinne het, via de strategische strijd van Bourdieu, in de schijnwerpers plaatst.

Na lezing van de geselecteerde teksten, kwam Missinne tot de vaststelling dat de literaturopvattingen rond drie strijdpunten draaiden : de relatie tussen het ethische en het esthetische, de spanning tussen het collectieve en het individuele, en

ten slotte de verhouding tussen literatuur en leven. Aan elk van die hoofdthema's wijdt ze een afzonderlijk hoofdstuk. De eerste twee thema's beperkt ze tot de katholieke literatuur, terwijl de vrijzinnige overweegt in de bespreking van het laatste thema.

De verhouding tussen vrijzinnig en katholiek is een cruciaal gegeven zowel in het literaire veld als in het politiek-ideologische. Ongeveer tachtig procent van Missinnes boek gaat over de katholieke literatuur, en dat zal voor het grootste deel wel een weerspiegeling zijn van de machtspositie die de katholieke zuil in de jaren dertig innam. Maar het is misschien ook een gevolg van de materiaalkeuze : wie de bibliografie doorneemt, ziet dat niet eens twintig procent van de artikelen uit niet-katholieke tijdschriften als *De Vlaamsche Gids* komen. Ook de beperkingen die Missinne zich vrijwillig heeft opgelegd, hebben allicht een invloed. Zo zou een onderzoek naar de poëzie of het essay misschien andere klemtonen aangebracht hebben, en dan zou de erg korte en veralgemenende beschrijving van de liberale en de socialistische groepen meer kleur en diversifiëring gekregen hebben. Nu blijkt het centrum van de strijd zich vooral tussen de verschillende katholieke strekkingen af te spelen, terwijl de andersdenkenden nauwelijks enige rol van betekenis spelen.

Volgens Missinne werd het katholieke denken van de jaren twintig beheerst door de crisis en het compromis. Tegenover de toenemende secularisering wilde de katholieke zuil zorgen voor een « herkerstening » en tegelijkertijd wilde hij de eigen rangen sluiten door de verschillende fracties tot één blok om te smeden. Dat bleek vooral in de jaren dertig ijdele hoop ; dan wordt de Vlaamse kwestie een echte splijtzwam.

Maar ook voordien waren er al onoverbrugbare conflicten binnen de katholieke literatuuropvattingen. Die draaiden vooral om het gewicht van de ethiek in de roman. De vernieuwers van het genre — Walschap, Zielens en Roelants — hechtten veel belang aan de ethische dimensie, de « menselijke inhoud », maar ze legden andere accenten in de definitie daarvan. Missinne toont dat er een relatief grote kloof bestaat tussen de drie vernieuwers die al te vaak en al te gemakzuchtig in één adem genoemd worden. De drie hebben bijvoorbeeld een andere verhouding met de traditie van de regionale literatuur en van de tweede generatie Van Nu en Straksers (Streuvelds en Teirlinck). Alleen Walschap sprak over een breuk, de anderen zagen zich niet als nieuwlichters.

Tot het midden van de jaren dertig vormt de plaats van de ethische strekking in de roman het centrale twistpunt. Missinne ordent de tegenstellingen in twee kampen : de eng-ortodoxe, integristische opvatting en de ruimere, relatief-autonome visie. Van de enge visie vindt ze vertegenwoordigers in tijdschriften als *De Pelgrim*, *Streven* en *Kultuurleven*, en in figuren als Emiel Janssen (s.j.), Joris Eeckhout en Ernest van der Hallen. In al deze gevallen moet het esthetische de duimen leggen voor het ethische. De critici hebben meestal wel oog voor de esthetische kwaliteiten, maar ze vinden ze niet doorslaggevend in hun uiteindelijk oordeel. Een goed geschreven boek is slecht als het de katholieke ethiek niet uitdraagt. Om dat te verantwoorden, gebruiken de critici een typische strategie : ze

formuleren hun morele bezwaren in stilistische of structurele termen, zodat het lijkt alsof de ethische tekortkoming een esthetische is.

Algemener worden hun strategieën gekenmerkt door een dualistisch denkpatroon, dat de goede literatuur definieert als de verwerping van de slechte. Met die laatste wordt dan bedoeld: esthetiserende, formalistische of al te realistische literatuur. De termen die de tegenstanders gebruiken, worden overgenomen, hun betekenis wordt een beetje verdraaid en daardoor worden ze dienstbaar aan de orthodox-katholieke zaak. Dat noemt Missinne de strategie van de subvertering. Men zou ook van pervertering kunnen spreken.

Op het niveau van de groepsvorming zijn de eng katholieke strategieën gericht op een hechte blokvorming, een grote onverdraagzaamheid jegens dissidenten en een beroep op religieuze, niet-literaire autoriteiten. Zo kan de missieve van een of andere bisschop in een literaire kritiek verschijnen als argument om een boek te bewieroken of te veroordelen. Walschap was een van de uitverkoren schietschijven van deze groep.

Tegen deze enge literatuuropvatting verzet zich de ruimere visie, waarvan Missinne sporen aantreft in tijdschriften als *Dietsche Warande en Belfort* en *De Tijdstroom* en bij auteurs als Walschap, Westerlinck en Demedts. De katholieke ethiek blijft hier een belangrijke rol spelen, maar hij is niet meer belangrijker dan de esthetische dimensie. Die verdient een eigen appreciatie, los van religieuze overwegingen.

De enge opvatting probeerde een zo groot mogelijk publiek te bereiken en vond daarvoor de volkse genres (als de boerenroman) het best geschikt. Bij de ruimere visie staat de bezorgdheid om het artistieke niveau een kritiekloze omarming van die genres in de weg. De strategieën verhullen de ideologische oordelen niet langer in esthetische: ze besteden meer aandacht aan het formele en relatief autonome aspect van de roman. Ze dwingen ook minder tot blokvorming, wat de grotere diversiteit in deze ruimere stroming verklaart. Als ze een autoriteit zoeken die hun oordeel moet grondvesten, doen deze critici geen beroep meer op bisschoppen of pausen, maar op hun collega's.

In het midden van de jaren dertig verandert het landschap. De enge strekking wordt dogmatischer, de ruime soepeler. De strijd spitst zich toe op een ander thema: de collectieve versus de individualistische literatuuropvatting. De eerste stroming is vertegenwoordigd in tijdschriften als *Jong Dietschland* en *Volk*. Bekende auteurs zijn Wies Moens en Vansina. Hier weerklinkt de retoriek van de Groot-Nederlandse en Vlaams-nationalistische gedachte. De prille versie, die nog onder invloed van het humanistisch-expressionisme staat, noemt Missinne de gemeenschapskunst. De ontwikkelde versie is die van de volksverbonden kunst. In haar prototypische vorm verzet deze literaturopvatting zich tegen elk vorm van estheticisme en verdedigt ze een kunst die geworteld is in de volksaard en die van de kunstenaar een opvoeder en een leider maakt. Merkwaardig genoeg hebben de critici van deze strekking ook niet veel goede woorden voor de heimatliteratuur: ze vallen scherp uit tegen Timmermans en consorten, wat Missinne interpreteert als een strategie om zichzelf te differentiëren én te wapenen tegen (terechte) kritiek.

Vormde Walschap de meest besproken auteur in de strijd tussen het ethische en het esthetische, dan neemt Vermeylen die plaats in voor het conflict tussen het collectieve en het individuele. Er zijn binnen één strekking voor- en tegenstanders van deze figuur, en één zelfde criticus kan van voor- naar tegenstander evolueren of omgekeerd (dat was bijvoorbeeld het geval met Paul de Vree). Rond Vermeylen, en algemener : rond de individuele of collectieve basis van de romankunst, zijn de posities voortdurend in beweging.

Kiest de volksverbonden literatuur voor het collectieve, dan probeert de groep rond *De Tijdstroom* een evenwicht te bereiken tussen de persoonlijkheid van de auteur en zijn band met het volk. Hier klinken de stemmen van het Nederlandse *Forum* mee, wat leidt tot een keuze voor de persoonlijkheid, eventueel ten koste van het volk. De nieuwe generatie die vanaf 1935 het trio Zielens, Walschap en Roelants zal aflossen, duwt het volkse naar het achterplan en legt de nadruk op het eigenzinnig individuele (Gilliams en Elsschot). Maar ondertussen zijn er ook de auteurs rond de Duitsgezinde *De Vlag*, die hun voorkeur voor de collectieve basis van de roman verhullen in schijnbaar formalistische tekstanalyses. Beide evoluties ontnemen Walschap de centrale plaats die hij bekleedde in de vroege jaren dertig en in het debat over het ethische versus het esthetische.

De strijd tussen de collectieve en de individuele literatuuropvatting weerspiegelt grosso modo de strijd tussen de enge en de ruime visie. Zo weerspiegelt het einde van de jaren dertig het begin. Maar er zijn verschuivingen. De ruime visie sluit niet naadloos aan bij de individuele, omdat er in de groep van de ruimdenkenden veel meer conflicten en tegenstrijdige opinies zijn. Demedts behoorde niet tot het enge kamp, maar verdedigde wel degelijk een kunst op basis van de volksaard.

Van deze strijdvaardigheid viel volgens Missinne niet veel te bespeuren in de vrijzinnige tijdschriften. Ze lijken aan de kant te blijven van de grote discussies die toen woedden. De liberalen profileren zich niet in hun tijdschrift : « Programmatische of algemeen beschouwende artikelen, discussies over romanvernieuwing, reflecties over nieuwe genres of stijlen trof men in de kolommen van *De Vlaamsche Gids* niet aan » (p. 257). Die afzijdigheid uitte zich ook in een grote tolerantie, zelfs welwillendheid jegens de katholieke roman en literatuuropvattingen.

De socialistische literatuuropvattingen varieerden van een propagandistische visie (die de roman in dienst van een marxistisch ideaal stelde) tot een relatief autonome. Victor Brunclair en Raymond Brulez gelden als voorbeeld van de relatief autonome visie. Brulez ging zelfs zover te beweren « dat het het Léven is dat in dienst moet staan van de Kunst en niet omgekeerd » (p. 275). In deze context duikt ook weer de figuur van Vermeylen op. Die nam een tussenpositie in : zijn opvatting dat een kunstwerk de *totale* persoonlijkheid moest veruitwendigen, impliceert dat het individuele verbonden moet worden met het collectieve, het esthetische met het ethische, de kunst met het leven.

De band tussen kunst en leven is altijd aanwezig als inzet in de literaire en extra-literaire strijd die de jaren dertig kenmerkt. In die zin is de periode een

duidelijke reactie tegen de kunst-om-de-kunst van de eeuwwisseling. De katholieke heerschappij van het interbellum onderscheidt deze periode ook van de fase die erop volgt : « De na-oorlogse verkaveling van het literaire veld in een vrijzinnig en katholiek deel, met de dubbel gelede oppositie katholiek/traditioneel versus vrijzinnig/modern gold *niet* voor het interbellum. De belangrijkste pijler van de vrijzinnige strekking, het *NVT* was voor de oorlog nog onbestaande, vrijzinnige auteurs publiceerden in diverse periodieken, het culturele veld werd toen nog in grote mate door de katholieke strekking gedomineerd » (p. 287). Hoe de overgang van het fin de siècle-esthétisme naar het « moralisme » van het interbellum verlopen is, wordt niet duidelijk in *Kunst en leven*. Ook de overgang naar de jaren vijftig wordt niet verhelderd. Dat is inherent aan de opzet van Missinne : haar studie toont een doorsnee, waar wel interne dynamiek in aanwezig is, maar waar de verbanden met de andere periodes slechts sporadisch aan bod komen.

Omdat literatuur tussen 1927 en 1940 zo nauw verbonden wordt met « het ganse leven », zijn er in die tijd geen puur literaire tijdschriften en is de strijd om de legitieme definitie van de roman steeds een strijd om het legitieme wereldbeeld. Missinne heeft dat wereldbeeld slechts bestudeerd in zoverre het in de literaire kritieken aan bod kwam. Dat is voor een studie als deze ongetwijfeld de juiste beslissing, maar het nadeel is wel dat sommige conflicten een beetje in het luchtledige blijven hangen en dat de *motivatie* van bepaalde figuren en gevechten soms raadselachtig blijft. Een benadering in de geest van Bourdieu zou juist de « surdétermination » in plaats van de « indétermination » moeten belichten, dat wil zeggen : ze zou de duizenden factoren moeten tonen die het literaire veld beïnvloeden en motiveren. Dat is natuurlijk een ideaal, en waarschijnlijk een utopie, maar iets meer van die motiverende « objectieve condities » (zoals Bourdieu ze noemt) had ik hier toch verwacht.

Een grondige kritiek is dat niet. Het is eerder een klacht over wat er niet staat. Zo zou men ook de afwezigheid van de poëzie-opvattingen kunnen betreuren, niet alleen omdat dat een beter beeld zou geven voor de Vlaamse situatie maar ook omdat het een vergelijking toe zou laten met *Vorm of vent* van Oversteegen, een studie van de Nederlandse poëzie-opvattingen ten tijde van het interbellum. Aangezien dat boek een belangrijke invloed op *Kunst en leven* gehad heeft, zou een bestudering van de Vlaamse poëzie-opvattingen voor de hand gelegen hebben. Men zou verder kunnen treuren over de al te korte bespreking van de niet-katholieke literatuur in deze studie.

Maar over wat er in *Kunst en leven* wél staat, valt weinig te klagen. Het boek is een verrijking, een genuanceerde uiteenzetting van de literatuuropvattingen in een periode die meer dan welke andere fase uit onze eeuw literatuur en ideologische opvatting verstrengeld heeft. Daarom zegt deze studie van de opvattingen ook veel over de literatuur van die tijd, zeker over het proza. De discussies zijn niet altijd verheffend, het taalgebruik is vaak stroef en onbeholpen (zelfs bij de zogenaamd grote auteurs van dat moment), de ideologie is op zijn zachtst gezegd belegen, maar ook dat plaatst de zogenaamde vernieuwing en kwaliteit van ons proza in perspectief. Een perspectief dat noopt tot enige bescheidenheid, zeker als men

bedenkt dat er op datzelfde moment in Nederland mensen als Bordewijk en Vestdijk (over) proza schreven. Maar ook dat is een vergelijking die buiten *Kunst en leven* valt. Het boek zet aan tot verdere onderzoekingen, en in die zin is datgene wat buiten de studie valt even interessant als wat wel vermeld wordt. — Bart VERVAECK.